

A NÉPI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETRŐL

Felsőboldogfalvi történeti néphagyomány ma és
Orbán Balázs idejében

ZSIGMOND GYÓZÓ

A történeti néphagyomány gyűjtését a Székelyudvarhely melletti Felsőboldogfalva község tizenegy falujában eleve azzal a célkitűzéssel végeztem, hogy összehasonlítsam Orbán Balázs (1868) munkájának a nép történelmi emlékezetére való hivatkozásait azzal, ami máig megmaradt az itteniek tudatában a magyarság történetéről, illetve, hogy megnézzem, mi kerülhetett el a nagy székely figyelmét és mi adódott hozzá azóta a régi történeti hagyományhoz.

Talán hasznos adalékokkal szolgálhatok az említett kérdések megválaszolásán kívül arra is, hogy Orbán Balázs történelemszemlélete mennyiben egyezik szűkebb szülőföldje népével; hogy az ő személye, tevékenysége milyen nyomot hagyott e vidéken; hogy Orbán Balázs népe hogyan őrzi, becsüli itt, a XX. század vége felé, múltja emlékeit a szájhagyomány tanúsága alapján; történt-e változás például a mondák hőseinek megítélésében.

A jelen munka is bizonyosság lehet arra, mennyire fontos a helyszíni gyűjtést hadéktalanul folytatni népi kultúránk értékeinek a feledésbe merüléstől való megmentése, valamint beható tanulmányozásuk végett. Próbálkozásom, hogy egy bizonyos terület más-más időpontban (Orbán Balázs idejében illetve napjainkban) lejegyzett történeti néphagyományát összehasonlítsam, úttörő jellegű. A gyűjtést 1983–84-ben és 1993–94-ben végeztem. Lejegyzéskor a helyi kiejtés hű tolmácsolására törekedtem.

ADATTÁR

Ide nem csak történeti mondákat vettem fel. A történeti vonatkozás mibenléte vitatható; a falutörténet a maga összetettségében, árnyaltságában valóságosabb: ezért szerepeltetek itt jelzésszerűen egyszerű helynévmagyarázásokat is például, noha csak egy részük történeti monda is egyúttal.

Árvátfalva

1. *Árvátfalva* eredetileg Cserefalva vót. Sok cserefa vót a környékén. Egyik tatárjárásskkó épusztult vót; három árva leány maradt csak. S errő kapta a falu a nevét. (Orbán 1868: 159.) A falut meggyújtották vót. Egy pincébe húzódott vót meg a három leány. Úgy maradtak meg. (B. J.)

2. Innen is vótak Rákóczivā kurucok. Járt itt II. Rákóczi Ferenc. A Seres tetőn jöttek keresztű. Valamelyik Ferenczi fogadta vót. Itt a patakfali részen beszédet tartott. Beszéliik milyen ügyes ember vót. (B. J.)

3. Meséliik, hogy a törökök ēraboltak két fiatal. Egyik patakfali vót, Ferenczi Borbála, a másik Sándor Pál, kénosi. Énekeltek ott, ahol találkoztak. S így észrevették őket a törökök. Űgy 1500-600-as évejbe lehetett ez. Pál aztán visszajött vót; megtanult törökül, s töröknek öltözve jött haza. (B. J.)

4. Nagypám negyvennyócba önkéntes vót. Vitézségi érmét is kapott. Megvan most is. Ahogy ő csinálta a kézi gránátot, űgy senki se máma. Vásárhelyt tanították a robbantásra. Mikó Petőfi Sándor jött ide Segesvárra, a sereggē vót ő is. S egyszer kiállja valaki:

— Gyere, Balázs Sándor, mē itt van Petőfi Sándor:

Futtak, s tisztelegtek neki (Ebbő a kicsi falubó annyian ott vótak, hogy csak a kicsik s az idősebbek maradtak vót helybe). Sovány képű vót, kicsi vékony bajusza vót neki. Lóhátró mosolygott felējük, mondta nagypám. (B. J.)

Bikafalva

5. *Bikafalát* űgy hítták Lukácsfala egyszer. A torony ē vót romolva. Fű nőtt a tetején, az ablakokná. Nem tudják, mi csináljanak vele. Megegyeztek abba, hogy a falu közbikájáva lelegetetik. S főhúzták a toronyba. Amikó húzták, a bika a nyelvét kivette.

Mondták: — Húzzad, kónyē, me kívánja: Közbe a bika mire fölért megdöglött. Azóta híjják a falut *Bikafalának*. (V. S.)

6. Vót egy báró Bögőzbe. Kocsikázott ide le, Bonta mögött. A bikafalvi bikát itt legeltették. A bika földőötte a kocsit, s a bárónét megölte. Azután nevezték a falut *Bikafalának*, elötte Szentlukácsfala (Orbán 1868: 39.) vót. (L. A.)

7. Itt körül a bikák ēpusztultak. Itt maradt meg csak a bika (Orbán 1868. 39.), s ēnevezték a falut *Bikafalának*. Régebb Kűköllőfalának hítták. Ott lett vóna telepűlve Bikafala, ahol most a Házhely van, a Csicséren erről. (T. Á.)

8. Ott főnn vót a Budavára, az egy vár vót. A királyt bélökte vót a patakba a bátyja, ott halt meg. Szembe, Csicsér, az egy nagygazdag fehérnépē vót. (L. A.)

9. Egyszer Mátyás király, mint kovácslegény jött ki a vár kapuján. Az ór egy pácává reá ütött:

— Erigy, menjél, akkora orrod van, mint Mátyás királynak! (B. L.)

10. Azt hiszem, olvastam valamikő, hogy Mátyás király ēment, tudja meg a népekke, hogy bántak. Parasztruhába felöltözött, ő is dolgozott. A hajdú verte. Nem szólt. Másnap kérdezte, mint király, hogy vannak a népek, milyen bánásmódba részesűlnek. Mondta aztán, a rakás fát hányják széjje. Megmutatta a nevét: — Én hordtam ide, ingöm is vertetek vót. (D. Á.)

11. Munkásai voltak Orbán Balásznak. Jól fizette őket. Most is emlőgetik Lengyelfalán. Könyvébe megvót, hogy minden falu mirő vót ēnevezve. Könyvét, tudok valakit, akinek megvót, a miliciák elvették. (D. Á.)

12. *Bonta*. A bögőzi Ugron báróē volt. Amikor eladtak belőle, az űj birtokosok kívágtak onnan, megbontották. Mondják azt is, hogy a Felvidékű jövő deszkás szekereket nem tudták kivontatni ott az állatok, és megbontották a rakást, leraktak belőle, hogy tovább mehessenek. (B. L.)

13. Régebb vót egy Lukács Gyula nevezetű, nagyon erős ember vót. Mentek le gabonáé az Alföldre. Bémentek a magtárba. A többiek tötönték meg a zsákot, ez összeszedte fenn a taréját s kötötte be a zsákokat. A nemes ember nézte, s megkérdezte, hány zsák búzát tudna onnan lehozni. Azt mondta, hogy ő hatot lehoz. Le is hozta, s belébüködtette a szekérbe. A nemes ember úgy megijedt az erejétől, azt mondta neki, egy lejt se adjon, de menjen ki. (Sz. D.)

14. Mentek a havasba tűzifáé. A Cekend alatt vót egy kocsoma. Lássa László úr, hogy ketten kezet fognak s az egyik összekucorodik. Megszorította László úr azt is, hogy vérzett. (Sz. D.)

15. Hatalmas erejű volt Lukács Gyula. Két átalvetővel megpakolva indult el a városba. Egyik átalvetőt tette egyik, másikat a másik vállára. Az átalvetőkbe nagy kandérotejet vitte. Újságot vett a kezébe, s Udvarhelyig mind kiolvasta. Visszafelé már más lapot böngészett. Újságolvasás közben nyomot vert. Az egész falu leste, hogy elment-e, indulhatnak-e a városba áruikkal. Az ő nyomában. (T. P.)

16. Kis János örökölte aztán a házunk Lukácsfitól (mi Bedők abba a házba lakunk, amelyikbe Kisék, Lukácsfiék is laktak volt). Rőla mondják, hogy amikor a felesége és tizennégy éves leánykája meghalt, kiment az udvarra s vette a puskát s kiáltotta:

– Hol vagy, Isten, hogy lőjjelek le!

S lőtt is felfelé az égbe. (B. L.)

17. Lukácsfi úrfinak (a földbirtokosnak) volt egy medvéje. Tyúkokat vágtak le, a hulladékot neki szokták bevetni. Egysze a szolgálólánynak mondta:

– Vidd be a medvének, Zsuzsi, ne csak vess!

Bizony a medve lehúzta a fejérő s bőrét a leánynak. Lukácsfi meglőtte a medvét, a leányt hamar fogatos kocsira tették. Aztán visszaforrott a bőre. (B. L.)

18. Szakács Zoltán, volt főrendházi tag, idevaló volt, bikafali. Az apja nagyon rendes, becsületes ember volt, de benne biza volt rosszféleség.

Egyszé akciós marhákat hoztak a faluba, hogy azokat osszák szét az embereknek. Szakács Zoltán egyik falustársáról ezt mondta, másiktól azt, például, hogy: – Te nyolcvan százalékos oláh vagy, azért nem kapsz! A végin mind magának tartotta meg a marhákat. Na de nem sok haszna lett belőlük, mert mind megmérgeződtek s elpusztultak nemsokára. (B. L.)

Farcád

19. Nem hallottam arról, hogy Budvár fennhatósága alá (Orbán 1868: 40.) tartoztak volna a farcádiak. Itt mindig szabad székelyek voltak. (L. N. A.)

20. 1916-ban leégett a falu (Farcát). (L. N. A.)

21. A templom alsó kijárójához eperfát ültettek Erzsébet királynő emlékére. (L. N. A.)

Felsőboldogfalva

22. Cibrefaláról (Orbán 1868: 40.) régen tűzvész miatt kellett ide költözzön a falu (Felsőboldogfalva). (T. M.)

23. A tatárjáráskor az ótordai Kerekes Mihály levágta volt Boldogfalán a tatár őszvezér fejét. Az ő kutyabőrös oklevele erről ma is megvan dr. Kerekes Jenőnél, Kolozsvárt. (T. M.)

24. Először-vót Cibrétfalva. Ott vótak épűjva a Rác-kertbe a tatárjárás elől negyvennyócba. Onnan települt Boldogfala. Volt egy öregasszony, gazdag asszony vót, ő ajándékozta Boldogfalának a Tizenhétfalusi havast. Ő lehetett a falu alapítója. (K. E.)

Hodgya

25. *Budvár* (Orbán 1868. 60–63.) még a hunok bejövetele előtt megvolt. Buda (Attila testvére) nyaralóhelye volt. Később a székely rabonbánok székhelye lett.

Csicsér lovag a *Csicsér* teteji várban lakott. Megkérte Budvár urának a lányát. Azzal a feltétellel adta volna neki Budvár ura a leányát, ha hidat épít Budvár és Csicsér között (szomszédos helyek). Ezt nem tudta megtenni, de egyszer megmentette Budvár urának az életét. S övé lett a leány. (B. B.)

26. A tatárjárás idejében az egyik székely vitéz a Budvár tetejéről a tatár vezért lelőtte nyilával (Orbán 1868. 45.). S az ott esett el, ahol ma a Jézus kápolna van. (B. B.)

27. Vécke, innenjöttek a hodgyaiak ide a tatárjárás idején. Van ott egy Hodgya-pataka és Hodgya-erdeje. (B. B.)

Lengyelfalva

28. *Baknyúzó*: bokros, füves hely, ciheres. Ott gyülekeznek a boszorkányok. Azt mondták, hogy a törökök vagy a tatárok ott megnyúztak vót egy bakát, katonát élve. (L. Á.)

29. *Tatárkemence*: egy kőszikla. Benne egy mélyedés, hogy ott nem ver meg az eső. A tatárok ott telepedtek meg, ott sütték a kenyeret. (L. Á.)

30. Mesélték, hogy hát Rákóczi Ferenc ide menekült vót Orbán Balázs apjáiékhöz, Orbán Jancsihoz. Azt mondják ide rejtette vót ő a kincset a mostani Orbán-kúria helyén lévő házban. Sokat ástak utána. Szent György napján éjjel tűz gyúl fű ott, kék lánggá, ahol a kincs vót. (L. Á.)

31. Szejkén a fürdőn történt. Az emberek kaszáltak. Orbán Balázs odakiátotta:

– Mé nem kaszáltok hátra is?

Vót ott egy vót pap, az megfelelt:

– Há a báró úr, mikó ír, mé kezdi előlrő a sort, mé nem ír visszafelé is?! (L. F.)

32. Orbán Balázs testvérei: Ottó, Félix, Aranka s talán Szeleszta. S azé hívják ezt a falut cigány falunak, mert a báró hozta vót ide a béreseket, mindenfélét: Balázs testvérinek a fia, Jancsi báró, kis cinege ember vót. (B. G.)

Ócfalva

34. A régi időbe itt jobbgásyag vót. Bögöz filiája vót *Ócfala*. A tatárok Mihályfalát legyilkolták. Nyóc ház vót itt nálunk először. Innen a falu neve. Az akkori időbe sokat katonáskodtak. Aki hazajött, annak belsőséget adtak. (A. F.)

35. Az 1700-800-as évekbe lett itt egyházközség. (A. F.)

36. A törökök 145 évig birtokolták vót Magyarországot. (A. F.)

37. Negyvennyócban úgy vót egyszer, hogy éjjeli tizenkettőkö a románok kiírtak minket. Aztán jött rendelkezés, s nem csinálták meg. (A. F.)

38. *Erdő-tető*. Akasztófa vót ott, azt mondják. (A. F.)

Patakfalva

39. Bágy mellett vót egy vár. Bágyi vár a neve. Ebben a várban emberek húzódtak meg. Jöttek a törökök. Az emberek tüzes kerekeket eresztettek be közéjük. Így verték vissza őket. A kerekre szalmát kötözték és meggyújtották. Mikó gurultak, a szalma hullott le róluk. Mindez este történt vót. A törökök nagyon megijedtek annak idején. Még ma is, pünkösdkő tüzes kerekeket eresztenek be az ódalba Bágyná az emberek. (S. J.)

40. *Mondóhegy*. Régi megfigyelő hely az. A II. világháború idején onnan lőtték a falut, Patakfalát. (S. J.)

41. *Patakfala*. Itt uradalmak vótak. Zsellérnép települt ide. A Ferencziek vótak itt az urak. (S. J.)

42. Szénamező mellett, a Gáronba vót valamikő a falu, még a tatárjárás előtt, azt mondják. (S. J.)

43. *Veresmart*. A kénosi határba van. Ott kerékbe törték valamikő az embereket, s eresztették be az ódalba őket. Azé nevezték el Veresmartnak, veres vót a vértő. (S. J.)

44. *Mondóhegy*. Egyik hely, ahol jelezték tűzzel a háborút. (S. L., N. E.)

45. Valamikő a templomunk kint vót a temetőbe. Egyszé aztán megkülönböztek az itteniek a telekfaliakká. Mondják, ott a temető mellett a Hegybe is laktak. Vót egy falu a határba, Gáronfala. Onnan ered a patak. A Diadar ódalába is laktak. A törökjárás után alakult ki aztán a mai falu. (N. L.)

46. Többen vótak innen a falubó kurucok a Rákóczi szolgálatába. (N. L.)

47. *Serestető*. Azért nevezték el így, mert ott sert árultak, valamikő arra ment az út Udvarhelyre. (N. L.)

Sándorfalva

48. Valamikő itt a bágyi várba vót egy nagy uraság. Ezek a faluk onnat telepedtek le. Ide a forrás mellé egy Sándor nevezetű telepedett le. Tőle a falu neve: *Sándorfala*. (B. F.)

49. A tatárjárás idejébe a Kőlikba húzódtott a nép. Ez az egész körzet a bágyi várból szaporodott. (B. F.)

50. Az itteni gödrekre víz vót régebb. Mikó Verestoronynó leszívtatták, azután telepedtek erre a népek. Ábránfalára járt innen a nép robotolni. (B. F.)

Sükő

51. Temetőkert. Temetés. Most legelő. A falu onnan eredt. Ott vót a falu, jött egy járványos betegség s ē kellett költözzön onnan. (B. Á.)

52. *Haricska*. Ide költözött másodikszo a falu. Addit ették a haricskát, amíg ismét a kolera elvitte őket, s harmadik településük itt lett az Irtványosba. Kétszázharminde körül voltak az 1300-as évekbe a sükőiek, most csak 183 a lakos. (B. Á.)

53. Irtványos. A településkor ott kezdődött a falu. A falu vége ez, gyümölcsös és kaszáló. (B. Á.)

54. A Rez-tetön lármafa vót, jártak fe ide a lármafát örözni a szabad székeltyek. Ha valahol betört az ellenség, azzal jeleztek. Szabad székeltybő kerültek ki a sükőiek. (B. Á.)

55. *Várhegy*, erdő. Szent László tizenkettedik vára itt volt. Most is látszik a kövezett út. (S. A.)

56. A temetőben dédnagyapám, Bonda Péter sírja. Sírkövére föl vót írva, hogy lovassági tiszt. Részt vett a 48-as háborúba. (B. Á.)

57. *Sükő*. Régebb sütőkön, lapos köven sütöttek. Innen a falu neve. A sütőkőből lett a Sükő név. (S. I., S. E., Sz. Gy.)

58. *Szállás*. Erdő ez. Egyszé ott telepedett meg a falu. Pár csizmáé adta el a tulajdonosa a bikafaliaknak. (B. Á.)

59. *Ugron föld*, szántó. A negyvennyolcas forradalom idején az Ugronok menekültek. Itt egy asszony bújtatta, felöltöztette őket. Aztán az asszonynak adtak nyolcvan hód földet. (S. N. V.)

60. *Avas*. Vargyas Ferenc bá ément részegen szántani. Valami cigánynék a feleségihez mentek, s reá beszéltek, vigyenek ki ezt-azt az épület valamelyik részéből, mert ott csinálmány van.

Az asszony is részeges vót, éhitte. A cigányok összepakolták a ruháit, s elvitték. Vargyas bá vasárnap mondta: — Menj, asszony, a templomba! — Nem érek rá! Mikó harmadszó is ezt mondta az asszony, azt mondta Vargyas bá: — Menj, má megavasodsz!

Innen kapta a földje az Ávas nevet. (B. Á.)

Telekfalva

61. Nagyapámtól hallottam, hogy 48-ba tatárjárás vót. A falu csináltatott egy nagy vasajtót a barlang szájához, a Kőlyukná. A nép oda menekült vót. A templom alá bé lett építve később ez a vasajtó.

Vót egy két méter magas vénleány, egy nagy kosztra tett egy mezei tököt, amit kivájít. Töklámpást csinált neki, két szál gyertya égett benne, s csinált neki szemet, orrot, száját.

Ment a tatár vezér. Azt mondta a vénleány:

— Ki vagy? Feveszlek a surcomba s megeszlek!

Az úgy megijedt, a tatár vezér, hogy úgy émentek, többé nem is jöttek errefelé. (O. B.)

62. Tatárjáráskó a tatárok megtámadták az embereket. A patakfaliak, telekfaliak és sándorfaliak ébújtak egy kőlyukba, a Kőlikba. De amint a sok nép zúgott, a tatárok észrevették őket. Odamentek s nem akarták elereszteni a népet, hogy éhezzenek meg. De aztán egy öreg leány, Sára nevű, összeszedte a lepedőket és magára csavarta néhányikat, mintha ruha lenne, a töklámpának a belit kivájta, a magjából fogat és körmöt készített. A tököt a fejibe húzta gyertyává együtt és a barlang hátáná vésett egy lyukat s este a tatárok felé ment és kezdte ordibálni: — Én vagyok a halál anyja, ha el nem mentek innen, elviszlek benneteket!

A tatárok megijedtek és az erdőbe bújtak, és reggelire úgy étakarodtak, hogy többé vissza se mentek. És a háromfalusiak: a patakfaliak, telekfaliak és sándorfaliak hazamentek. (O. B.)

63. Itt a falun alol, úgy híjják, hogy Tamafala. Oda építettek vályogból házakat, ott laktak. Vót egy pribék, annak vót egy telke itt a Telekbe. Itt jobbágyság vót. Lent vizes vót. Ide föl építkeztek. Ott vót Tamafala, itt vót Telek: így lett belőle *Telekfala*. Ahol az iskola, vót egy nagy feneketlen tó. (O. B.)

64. Menekülni kellett ki a Kölikba. Megfűtták a kürtöt. Akkó ment mindenki. Sütő Istvánné a leánykáját otthagya volt az ülőszékbe. S amikó jött vissza, a leánykának össze volt törve, nem volt orra. (O. B.)

Azóta mondják, hogy úgy jársz, mint Sütő Istvánné, úgy megütlek, hogy az orrod leszakad. (O. B.)

65. A bágyi vár urának volt három fia: Sándor, Tamás, Balázs. A Sándoré lett Sándorfala, Tamásé Tamásfala, Balázsé meg Telekfala. (O. B.)

Kisgalambfalva

66. Mikó vándoroltak a székelyek, és csak Csaba és Aladár volt a vezérük, mert az apjuk meghalt vót, akkó kerültek ē Torda vidékére. Ott megkülönböztek, így aztán Csaba népe ide jött vissza az ősi helyre, Aladár pedig az övéivel ott maradt Torda vidékén. Ezé mondják, hogy az ottaniak is székelyek, csakhogy elkülönöztek. (S. D.)

TEMATIKA

Hatvanöt történeti vonatkozásúnak tartott népi közlést jegyeztem le Felsőboldogfalva község falvaiban. Orbán Balázs főművében (1868) kb. 22-24 ilyenre utal az említett falvakban. Ezekből 9-10 történeti monda akkori meglétére lehet következtetni. Dobos Ilona (1970: 90–112) csoportosítását használva megállapítható, hogy nagy részük alapítási monda (Orbán 1868: 39, 40, 159, 176). Egy szöveghelyhez fűződő (Orbán 1868: 159), kettő háborúhoz (Orbán 1868: 39, 159), kettő hősközhöz (Orbán 1868: 60, 62), és egy bűn és bűnhődés témájú (Orbán 1868: 174). Ez utóbbit előfordulhat, hogy a Bággyal Felsőboldogfalva irányában szomszédos falvakban akkor sem ismerték. Őstörténetinek tekinthető a Buda koporsójához meg a Budvárhoz kapcsolódó, ha nem is egészen ősi néphagyomány (Orbán 1868: 60–62).

Az általam gyűjtött történeti mondákat következőképpen csoportosíthatom: a számmal a korpuszbeli népi közlésre utalok; a zárójelbe tett számokkal pedig azt jelzem, hogy az illető népi közlések inkább mondatöredékek, mint mondák.

Alapítási mondák: 1, (24), 33, (48), 63. Helyekhez fűződő mondák: a) 1, 5, 6, 7, 33, (43), (45), (57), 60, 63, (65) b) 13, 14, 15, 16, 17, 18, (23), 31. Őstörténeti mondák: 25, 66. Vitatható ide sorolásuk. Dobos Ilona szerint (1989: 273) ez a kategória a magyar anyag alapján nem képez külön csoportot. Háborúkhöz kapcsolódók: 3, (23), (24), 28, 39, 61, 62, 64. Hősközhöz fűződő mondák: (2), 4, (9), 10, 30 (országos hírékhez), (23), 25, 61, 62 (helyi hírességekhez). Bűn és bűnhődés témájú monda nincs.

A magyar múlt három nagy korszaka közül (Ujváry 1991: 443), melyekhez jelentős folklorisztikai hagyomány kapcsolódik, esetünkben a tatár-török dúlás ideje az, amelyhez legtöbb monda fűződik. 48–49-ről meg a kuruckorról szintén van néhány történet, meg-

emlékezés. Az Orbán Balázs korabeli és a mai népi történelmi emlékezet nagyjából egyezést mutat. Az eltérést többnyire részletek feledésbe merülése, utalások, illetve az akkori meg a mostani kutatás hiányosságai jelentik. (Például Bikafalva, Lengyelfalva, Sándorfalva, Sükő mondáiról egyáltalán nem szól Orbán Balázs; nekem főleg népi helynévmagyarázások gyűjtése terén lenne még törleszteni valóm.)

Kivételesen fordul elő valamely monda, régi történet nyomtalan eltűnése, mint ahogy ez itt többek közt a patakfalvi ördöggel kapcsolatos esetében (Orbán 1868: 159–160) történt.

Népi helynévmagyarázás – történeti monda

Nemcsak történeti mondák figyelembe vételével írtam jelen tanulmányt. A népi helynévmagyarázás (nem csupán a névmagyarázó monda) is rávilágíthat a népi világkép és történelemlátás egyes elemeire. A nevek közül főleg a kétes, illetve az ismeretlen jelentésű hagy szabad utat a képzeletnek meg a távoli múltba nyúló (többnyire történelmi) emlékezetnek.

Az egyes községek történelmi emlékezete csak ritkán él írásban rögzítve. Felsőboldogfalva sem jelent kivételt, hanem az általában helynevekhez kapcsolódó mondákban nyilvánul meg. Ezek a szövegek a történeteket nemigen kötik időhöz, vagy ha igen, akkor pontatlanul és gyakran csak a gyűjtő kérésére teszik. A történelmi személy neve sem feltétlenül szükséges, nem mindig lényeges kellék.

Történelemszemléletről

A.

Felsőboldogfalva népének – szóhasználatukkal élve – *régi dolgai, történetei* sajátos, de a magyar átlaggal nagyjából egyező történelemszemléletről vallanak.

Általános, hogy igaznak, valóságosnak tekintik a mondai cselekményt. Legalábbis a régi időkre vonatkozóan. Bár olykor azzal egyetértenek, hogy ma ilyesmi nem eshetik meg.

Orbán Balázs óta egyetlen falu neve változott meg az érintett tizenegy közül, a községközpont ma már nem „Felső-Boldogasszonyfalva” (Orbán 1868: 40) névre hallgat. Ez a részlet folklór szempontból sem lényegtelen. A többnyire Boldogfalvaként (legfeljebb Felsőboldogfalvaként) emlegetett falu nevének egyházas jellegét általában már nem idézve fel használói, alkalmasnak mutatkozott a népi humor egyik célpontjává lenni. A környéken általánosan ismert tréfás felelgetős jött létre, sajátos névmagyarázatot: „– Miért boldog Boldogfalva? – Mert mellette van Bikafala!”.

Az uralkodó motívumok, emlegetett korok, események, személyek ma is ugyanazok, amelyekre Orbán Balázs (1868) utalt (lásd még: Gagy 1991: 699). Itt is sok a háborúra, katasztrófára utalás (1, 2, 3, 4, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 49, 52, 54, 56, 59, 61, 62, 64).

Orbán Balázs a székelyeket a hunoktól eredeztető szemlélete csak egy mondanyszövegben van meg (25).

Itt jegyzem meg, hogy Orbán Balázs szerint a mondai hagyomány történeti forrásként sem lebecsülendő. A történettudomány jelenlegi álláspontja szerint például a hun – magyar rokonságot vallva, feltehetően tévedett. A hun időköt, a székely régmúltat idéző ma is élő mondák Orbán Balázs vélekedését látszanak alátámasztani. Ez felfogható a történeti források, az irodalmi hatás megnyilvánulásának is. A népi történeti tudatban ilyen hatással feltétlenül számolhatunk, s azzal is, hogy a néphit meg a nemzetközi vándor mondamotívumok befolyása ugyancsak jelentős.

Lévén, hogy a népi történelemszemlélet az adott korszakokban egységes hiedelemrendszeret alkot, s e rendszer változásának inkább jellemzője a hangsúlyeltolódás, mint az elemek teljes cseréje (Katona 1980: 245 – 246): az Orbán Balázs által (többnyire implicit módon) vázolt népi történelemszemlélet és az általam körvonalmazott közt is ily különbségek feltételezhetők mindenekelőtt.

Orbán nyolc, mesésnek mondható történeti vonatkozású adatát nem őrzi kutatásaim alapján a vizsgált 11 falu történeti hagyománya: 1. Buda hármaskoporsója (Orbán 1868: 60), 2. A patakfalvi ördög története (Orbán 1868: 159 – 160), 3. Budavárnál tündérek földalatti alagútjai vannak (Orbán 1868: 60), 4. Kedvesét 48-ban harcolva a Bonta-szorosban kiszabadító leány története (Orbán 1868: 38), 5. „Felső-Boldogasszonyfalva” temploma Izabella királynőtől (Orbán 1868: 40), 6. Jánosi János Budvár utolsó birtokosa (Orbán 1868: 40), 7. Kincs van elrejtve a bágyi várban (Orbán 1868: 174), 8. A kegyetlen bágyi urat s gonosz leányát az ég büntetése sújtja (Orbán 1868: 174).

A hangsúlyeltolódás tehát a realisztikusabb történetek felé történt. Maradt továbbra is a népességgusztulást és a szabadság- és igazságvágyat jelző mondák túlsúlya.

Teljes feltárás a magyar nép történelemszemléletét illetően még nem történt, állapította meg a parasztságunk történelemszemléletéről egyféle összegezést írva Katona Imre (1980: 242 – 255). Többek közt Ancsel Évát is idézi (1978: 66 – 67): „... a primitív viszonyok közt...” „... a biztonság tudatot nyújtó múltbaágyazottság dominál...” Nos, Felsőboldogfalva község falvainak lakói a meglehetősen primitív viszonyok közt ma is

igénylik e múltbaágyazottságot – biztonságra is vágyva, de mint jogfolytonosságuk bizonyosságát, s magyarságtudatuk kifejeződését is.

B.

A tájhoz kötöttség meghatározó volt és maradt Orbán Balázs óta e vidék népi *térsemléletét* illetően is. Jelenléte nyilvánvalóbb a jelenkori gyűjtésben. Bizonyára azért, mert ez inkább kitér a részletekre, s több helynévmagyarázást s más a történeti mondával rokonítható népi közlést tartalmazva. Erdélyi János írta (1847: 431): „... a népnek sem országa, sem hazája tulajdonképpen, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindeddig a magyar földön.” Fokozottabban érvényes ez Orbán Balázs óta a kisebbségi helyzetbe került magyarság esetében.

Parasztágunk *térsemlélete* *idősemléletéhez* hasonlóan szintén beszűkült. Igazi hazája szülőföldje volt. E viszonylag elszigetelt falucskák népe rossz út- és közlekedési viszonyok, csekély művelődési lehetőségek, lehangoló gazdasági állapotok közepette él. Egy iskolája van a 11 falunak, mely látogatottsága sok kívánni valót hagy maga után manapság is.

Orbán Balázs műve előszavában ír Erdély és Magyarország összetartozásáról, amely fennáll a határok módosulásától függetlenül, s amely megnyilatkozik például a székelyföldieknek a magyar haza iránt tanúsított szeretetében. Ma, amikor az erdélyi iskolákban csak a románok történetének tanítását írja elő az államhatalom, még hozzá csak román nyelven a népi történeti hagyománynak hiánypótló, a nemzeti tudatot erősítő szerepe kétségtelenül nagyobb, mint volt a múlt század második felében.

C.

Tér- és *idősemlélet* kérdésében vannak eltérések az Orbán Balázs és az általam láttatott népi történelemszemléletben. Az újabb gyűjtésben jobban körvonalazódik a népi idő- és *térsemlélet* szűkített jellege (Katona 1980: 246).

A népi időszámítás a Székelyföldön (bár úgy tapasztaltam egyre kevesebbek szerint) valahol a hun időkkel kezdődik, nem a tatár- s törökjárással vagy kuruc korról például, mint máshol. Viszont ezekkel folytatódik. Megjegyzem: a hun tárgyú mondák, népi közlések meglehetősen gyérek. Például a Hadak útja, Csaba útja csillagképnév mondai magyarázatának ismeretéről nem tudok a községben.

Valószínű a hallott népi szöveg pontosabb lejegyzése az ok, hogy anyagomból világosabban kitetszik, hogy a népi emlékezetben mennyire összeolvadt rég- és közelmúlt, mennyire gyakori, sőt jellemző az objektív időtől való eltekintés, az időponttévesztés. Az

időben közeli és távoli egyaránt jelenközben van. Valamely dolog megőrzése a népi emlékezetben sosem öncélú, valamiért időszerűnek tartják a rá emlékezést.

Gyakori az utalás a visszaemlékezésekben a helybeliek életét, földjét, szabadságát veszélyeztető más népekre (1, 3, 23, 24, 26, 27, 28, 34, 36, 37, 39, 42, 49, 61, 62), olykor a népnevek, időpontok felcserélésével (24, 28, 61). Ez is jelzi, hogy nem más népek gyűlölete, hanem a szabadságféltség egyetemes emberi érzése jut szóhoz ezekben a szövegekben.

D.

Az *úrellenesség*, mint a népi történelemszemlélet egyik jellemzője (Katona 1980: 249) ezekben a székely falvakban csak egy közlésben van jelen (31). Nem oly mértékű, mint a magyarságnál általában. Bizonyára oka ennek a székelyek vérrel megszolgált nagyobb szabadsága, az itteni egykori demokratikusabb társadalmi berendezkedés.

Az alávetett érzékenysége, sérelme épp az Orbán Balázusra emlékezéskor (31) nyilatkozik meg úrellenes éllel. Ez viszont nem vonja kétségbe a legnagyobb székely (11) megbecsülését, akinek apját bizonyára nem véletlenül tekinti környezeté Rákóczi bűjtatójának, s véli házáat kincset rejtőnek.

Személyek, hősök a történeti néphagyományban

A.

A nép királybarát szemléletére Orbán Balázs itteni anyaga nem ad példát, az általam több mint 100 év múltán lejegyzett viszont igen. A közmondásosan igazságos Mátyásról, töredékes mondával szintén megemlékeznek (9, 10). Ugyancsak szűkszavúan, de szólnak Szent Lászlóról (55), meg Erzsébet királynőről is. Rossz királyról nincs „régí történet” gyűjtésében.

Történelmünk kiemelkedő személyiségei közül e falvakban Rákóczi a legemlegettebb (2, 30, 46); Mátyás királyról (9, 10), Petőfi Sándorról (4), Budáról s közvetve Attiláról (25), Szent Lászlóról (55), Erzsébet királynőről esik szó. Kossuth emléke a 48-as szabadságharcával összefonódva él, de alakjához itt nem kapcsolódik monda. (Ahogy Rózsa Sándorhoz sem, csak ének.) Viszont a Kossuth-nóta általánosan ismert e tájt is.

A mondabeli Petőfinek általában kevés köze van a valósághoz. Az itteni (4) (ráadásul) családias jellegű memorat viszont valószerű. Tisztelete határtalan, nagyságát rendkívülinek tekintik. Itt, nem messze Petőfi segesvári síremlékétől és székelykeresztúri legendai sírjától, van aki (B. J.) büszkén, áhítattal s szinte könnyekig elérzékenyülve regél szabadságharcos költőnkéről. Máskülönben minden országosan ismert nagyunk esetében

kegyeletteljes volt a történetek előadásmódja. A régi dicsőség emlegetésekor többször is megjegyezték adatközlőim, hogy az hátha a jelenre, a jövőre nézve szerencsét hoz. Íme a történeti hagyomány kompenzáló szerepe, lelki erőtartalék jellege.

B.

Az frásbeliség térnyerésével, valamely történelmi személyiségünk gyakori emlegetése az iskolai oktatásban gátolhatja a hozzá kapcsolódó mondák helyi változatainak kialakulását. Ilyennek látom a Mátyás királyról szóló mondákat. Többen utaltak Bikafalván könyvbeli Mátyás-történetekre, s ezzel indokolták azt is, hogy ezért szükségtelennek tartják ezeket a szövegeket emlékezetünkben megőrizni.

C.

A történelem és a folklór összefonódásának sajátos tanúbizonyságai a történelmi mondák: történelmi személyek, alakok, dolgok népi értelmezései.

A történelemtudomány időközben megélte nagy forradalmát: a nagy személyiségek mellett sokrétűen odafigyel a társadalom minden rétegére (Cuisenier – Segalen 1993: 50). Ebben hasonló volt a népi történelemlátás. A nagy uralkodóknak, vezéreknek sokszor csak a híre jutott el egy-egy faluba; viszont vidékük, településük nevezetes emberei, akiket a történettudomány számon se tartott: helyet kaptak a szájhagyományban sorstársaik jobb törekvéseinek jelképeivé nemesedtek például mondák, balladák, népdalok hőseiként. Valószínűnek tartom, hogy a helyi, történetinek nevezhető mondáknak a nemzeti történelem által kisebbnek tartott hősei kölcsönöztek vonásaikból és tetteikből a nagyobb területeken ismert hőseknek. Elképzelhető, hogy ennek a fordítottja szintén megvalósulhatott. Így variálódott, ugyanakkor egységesedett is a hagyomány.

D.

Sajátos szint képviselnek a helyi hírességekhez kapcsolódó történetek, többnyire memoratok, amelyek nagy része a helyi mondák kategóriájába sorolható.

Toldihoz hasonlóan nagyerejű Lukács Gyula (13, 15) és László úr (14). Helybeli urak (Lukácsfi (17), Kis János (16), Szakács Zoltán (18)) érdekesebbnek talált cselekedeteiről az igaztörténetekkel rokonítható emlékezések szólnak.

A távolabbi múlt alakjai közül öt nem általánosan ismert, de a környék történeti tudatában (főleg Sára) figyelemreméltó mondahősök. A tatárokat elijesztő okos telekfalvi vénleány, Sára (61, 62), a humoródalmási barlang mondájabelinek szinte pontos mása. Csicsér (25), szegény székely vitéz, Budvár urának életét megmentve szerzi meg feleségül

annak addig tőle előkelőbb származása miatt eltiltott leányát. Ferenczi Borbála és Sándor Pál, a törökök által elrabolt szerelmesek (3).

Kerekes Mihály (23), tordai vitéz, ki fejét vette a tatár „ősvezérnek”. Nem érdektelen, hogy a Kerekes Mihályról szóló történet hitelesítéseként ma is meglévő bizonyítékra utal a mesélő. Ezzel mind a Boldogfalván egykor történtek jelentőségét, mind pedig a maga szavahihetőségét egyaránt hangsúlyozza.

A helyi hírességek némelyike könnyen országossá, illetve nagyobb területen ismertté válhat. Ilyen a telekfalvi avagy homoródalmási okos vénleány esete is. Vándormotívum, az ellenfelet furfanggal előző hős nemzetközi típusa úgy van jelen a Sárít szerepeltető magyar mondá(k)ban, hogy az névhez és helyhez kötöten, sajátosan tudja közölni az egyetemes emberi mondandót.

A hősök túlnyomó többsége Orbán Baláznál pozitív és szinte kizárólag pozitív mondai hősök ismertek a mai Felsőboldogfalva község falvaiban is. Kivételek a helyileg ismert: részeges Vargyas Ferenc (60), a csaló Szakács Zoltán (18), az Isten ellen lázadó Kis János (16), egyszerű szereplői ők nem is oly régi történeteknek.

Három olyan szereplő is van, akikről csak annyit mondanak, hogy a bágyi vár urának fiai, falualapítók (65). Valójában tulajdonság nélkül szerepelnek. A népköltészetet jellemző funkcionalitás bizonyosságai ők. Nem mondanak róluk többet, mert pusztán nevüknek, említésüknek van itt funkciója, és létjogosultsága. A közösség, mint főszereplő nem fordul elő sem a mai, sem az Orbán Balázs korabeli felsőboldogfalvi mondákban. A mondahősök viszont ezúttal is hőstípusok, így fölöslegessé teszik magának a közösségnek a szerepeltetését, hiszen a népi hősök mindegyike sűrített társadalmi típus (Katona 1980: 252), elválaszthatatlan közösségétől, képviseli annak törekvéseit; viseli gondjait: jelkép jellege van. Ezért is a pozitív hős többnyire csak jó tulajdonságokkal, a negatív hős, az ellenség, általában csak rosszakkal rendelkezik.

A tájszemlélet erősségét jelzi, hogy a szövegek történeti hősei nem országosan ismertek. Rákóczi (a szabadságharcos) és Mátyás király (az igazságos) tekinthető népszerűbbnek csak az említett országosak közül. A helyi mondákból megismert pozitív hősök vitézségük (Csicsér, Kerekes Mihály), eszességük (Sára s egy volt pap), és nagy erejük (Lukács Gyula, László úr) révén tűnnek ki. A helyi hősök típusainak kutatásában nagyok hiányosságaink. S feltétlenül pótlandóak: tanulságul szolgálhatnak, fontos adalékokkal történeti monda kutatásunk egészének.

A tájhoz való erőteljes kötődésből, az időjárástól való függésből következik a népi történelmi gondolkodás tapasztalható természetközelsége. Ennek jele, hogy szinte minden

jelentősebb történeti, társadalmi eseményt égi vagy földi jósjelek kísérték, kísérnek. Felsőboldogfalva falvaiban is ismert például az I. világháború előrejelzése üstökös révén, a székelymetű Csaba útjának kivetítése az égre, rendkívüli kincsek rendkívüli földi jelekkel jelzése (Szent György napján kék lánggal ég ott a hely (30)).

D.

Mind Orbán Balázs könyve, mind saját gyűjtésem igazolja, hogy az átlagosnál színesebb hiedelemvilág él a vizsgált községekben.

A történeti vonatkozású hiedelmek száma sem kicsi. Egy részük szorosan kapcsolódik más jellegű (például a népi vallásossággal összefügg) hiedelmekhez. Egyes hiedelem-lények történelmi történések részeseivé válhatnak (28, 29, Orbán i. m. 60, 160), egyes történelmi személyekre hiedelem-lényszerű, esetleg épp félisteni vonásokat ruházhatnak (I. Lengyel 1988: 156, 161–2).

A mondahősök ilyenféle, a vallás- és néphitkutatókkal egybehangolt mélyreható vizsgálata is joggal igényelhető.

A műfaj, a forma változásai

Történeti mondán kívül igaztörténetek, helynévmagyarázó és hiedelemmondák, kincsmondák a helyi történeti néphagyomány részeként szintén helyet kaptak gyűjtésben. Nem ritka a műfajok keveredése (1, 4, 25, 28, 30, ...). Formailag a lejegyzettek többsége memorát, illetve töredékes fabulat. Viszonylag kevés a fabulat és a dite. Orbán Balázs művéből nem lehet bizonyosan következtetni értesülései forrására. Néhány esetben valószínűsíthető, hogy fabulat állhatott rendelkezésére (a patakfalvi ördög, Csicsér története stb.). A mesélési alkalmak megritkulásával több egykori kerek történet hiányos változatai maradtak csak meg.

A változás másik, a műfajisággal összefüggő jele abban látható, hogy az Orbán Balázs korabeli mondák meseszerű vonásai jórészt hiányzanak mai megfelelőikből, illetve az azóta elfeledettek nagyobbik része meseszerű elemet tartalmazó, romantikus jellegű történet volt.

A történeti mondák és ilyen jellegű névmagyarázások elbeszélésére a szűkszavúság, tömörség jellemző. A színezés, ha van, annyira beleilleszkedik az ilyen népi közlésbe, hogy nélküle szinte csonka volna a tartalom.

Adatközlők, körülmények

Az eddigi kutatások eredményeire hivatkozva állapítja meg Katona Imre (1980: 245), hogy a protestáns vidékek látásmódja (Felsőboldogfalva egyetlen faluja katolikus többségű: Lengyelfalva; a többi szinte teljesen református) történetibb, a katolikusoké vallásosabb volt. Továbbá, hogy a férfiak többet tudtak a közelet kérdéseiről, mint a nők. Esetemben adatközlőim közt 21 férfi és 8 nő volt, s a nagy pontatlanságok, időtévesztések ezúttal mind nőktől származnak. Szinte minden helységnek megvolt (néhol ma is megvan) a maga „krónikása”, aki a 48-as szabadságharc, az I. világháború illetve az iskola, a könyvek és más hatásra a történelem ismeretére „szakosította” magát. Ezért nem kellett sokat keresnem, hogy hol kivel álljak szóba. Legtöbb faluban gyakran a gyermekek is tudták, hogy hova irányítsanak, ha régi történeteket kívánok hallani.

Az, hogy a mondák jelentékeny része felülről, például irodalmi alkotások, kalendáriumok útján került a néphagyományba (Ujváry 1991: 447), ezt esetünkben a helyi értelmiség Orbán Balázs-tisztelete következtében a sokak által ismert „A Székelyföld leírása”-nak esete is alátámasztja. Egyik adatközlőm (B. B.) kiemelte, hogy ő Budvár történetét innen tudja. Mások megjegyezték, hogy tudását olvasott embertől szerezte, aki ismerte a község híres bárójának munkáit (B. J.). Azt megállapítani azonban, hogy az Orbán Balázs által feljegyzett történeti mondákból, melyek maradtak fenn épp népszerűsítőinek köszönhetően, lehetetlennek tartom.

Gyűjtéskor megállapíthattam, hogy a fiatalok és a középkorúak Felsőboldogfalva falvaiban általában csak 2-3 mondát ismernek.

A gyermekek többnyire csak a „halál anyja”, a „vénlányos” mondát ismerik a vidékhez fűződők közül. Valószínű azért, mert tankönyvük is tartalmaz hasonlót „Csalatornya” címmel.

Magam is tapasztaltam a generációk csökkenő tudását: a fiak már nem tudják, amit az apák még tudnak (Galuska 1992: 129). Ezért is folklórkutatásunk legsürgősebb feladatai közé tartozik a hitvilág és a történeti hagyományok folyamatos összegyűjtése, tanulmányozása.

Az elmúlt évszázadban csökkent a hagyományos szóbeli formák átöröklő szerepe. Adatközlőim ezért gyakran hivatkoztak könyvekre, rádióra, tévére, újságra, az iskolára, mint az övénel a szájhagyománynál megbízhatóbb ismeretszerzési forrásokra. Szabadkozva egyúttal, hogy ezekre nekik bizony alig jutott idejük elemi megélhetési gondokkal terhelt sorsuk miatt.

A történelem iránti érdeklődésnek mégis nagy becsülete van. A „rég dolgok” tudóit mindegyik faluban előszeretettel ajánlották nekem, s ritkán mulasztották el megjegyezni, hogy mennyire sajnálják a maguk járatlanságát ilyen kérdésekben.

Fontosnak tartom tehát jelezni, hogy a bemutatott történeti tudás csak kisebb részben tulajdonítható egy-egy falu közösségének, nagyrészt ilyen tudásukról a faluban ismert személyektől származik. Egész közösségek történeti tudásának részévé válhatnak azonban a történeti eseményeket, személyeket idéző (e tájt nemrég még hivatalosan üldözött, mellőzött) helynevek ismertsége révén. Ezért fontos a helynévmagyarázatokat figyelemmel kísérni a történeti néphagyomány gyűjtőinek, tanulmányozóinak.

Nemcsak a falu népe érzi azonban megbecsülendőnek a történeteinek ismerőit, azt aki szépen tud mesélni, de a mesélő, az előadó is úgy érzi, hogy tudásával tartozik közösségének. Ez abban is megnyilvánul mostanában, hogy a mesélő alkalmakat a realisztikus történetek uralják (Gagyí 1991), illetve esetleg csodás, de hihetőnek tartott történetek. Tanulságos a mai történetek jellegét összevetni a régebbiekével. Világosan kitűnik, hogy mennyire hasonló témák (fenyegetettség, pusztulás) jönnek elő újabban is, és mennyire realisztikus formában.

A világháborúk, a kollektivizálás, az 56-os események, a Ceausescu-korszak rémségei egyelőre épp csak elindulhattak a mondai hagyományozódás útján. Ezeket még többnyire nem tekintik régi dolgoknak, minthogy valóban nm is azok. De említésre, a belőlük való okulásra méltóaknak igen.

A gyűjtött történelmi vonatkozású népi közlések nagyobb részét elmondóik megtörténtnek, igaznak veszik, más részét csak részben tartják valóságosnak.

Elsősorban a jóra nevelés, tanítás a szerepük, a nemzeti hovatartozás tudatának az erősítése. Csak másodsorban fordul elő, bár nem mindig mellékesen, hogy szórakoztatásra is szánják őket.

Néplélektani szempontból érdekes, hogy milyen események, hősök hagytak nyomot (estleg koronként) a nép emlékezetében; milyeneknek ismeri, hogyan jellemzi ezeket. Az itteniek emlékezetében (ez a magyarságnál általánosnak mondható) a rohamos népességpusztulás, főleg a török- és tatárjárás hagyta a legmélyebb nyomot. De nem marad el a másféle uralom illetve veszély jelzése sem.

Összegzőképp: komor, kegyetlen, a túlerő kényének kitett múlt körvonalazódik (bizonyára magyar viszonylatban nem egyedülállóan) a község falvainak történeti néphagyománya alapján.

A történelmi emlékezet folytonosságának, az itteni mondák fennmaradásának okai nem egyediek (l. például Ujváry 1991: 447–448 és Gagyí 1991: 697–700): iskola, kiadványok, egyház a történeti tudatot fölfrissítő hatása, valamint a nemzeti önérzetében, azonosságtudatában itt gyakran megsértettek igénye az emlékeztetéssel való védekezésre, ellenállásra, a nemzeti identitás megőrzésére.

Szómagyarázatok

belébüködtette – beledobta, belevetette
 cinege – sovány
 egerfa – égerfa
 elkülönöztek – elváltak, külön mentek
 haricska – köles
 kandér – kondér
 kivette – kivetette, kidugta, kiöltötte
 kónyé – koma, hékás

koszt – karó
 megkülönöztek – különváltak, elváltak
 (esetleg: nézeteltérés támadt közöttük)
 milícia – rendőrség (Romániában 1990 előtt)
 taréját (zsákét) – száját, felső részét

Adatközlők

A. F. – Antal Ferenc, Ócfalva (Oțeni), sz. 1905.
 B. Á. – Bonda Áron, Sükő (Cireșeni), sz. 1892.
 B. B. – Baczó Béla, Hodgya (Hoghia), sz. 1907.
 B. F. – Bara Ferenc, Sándorfalva, sz. 1913.
 B. G. – Bálint Gáspár, Lengyelfalva, sz. 1950.
 B. I. – Bálint István, Patakfalva (Văleni), sz. 1932.
 B. J. – Balázs József, Árvátfalva (Arvățeni), sz. 1907.
 B. L. – Bedő Lajos, Bikafalva (Tăureni), sz. 1914.

D. Á. – Demeter Ágnes, Bikafalva, sz. 1919.
 K. E. – Kovács Eliza, Felsőboldogfalva (Feliceni), sz. 1923.
 L. A. – Lukács Albert, Bikafalva, sz. 1901.
 L. Á. – Lakatos Ágnes, Lengyelfalva, sz. 1922.
 L. F. – Lakatos Ferenc, Lengyelfalva, sz. 1950.
 L. N. A. – Lajos Nagy Albert, Farcád (Forțeni), sz. 1911.
 N. E. – Nagy Eszter, Patakfalva, sz. 1920.
 N. I. – Németh Ida, Ócfalva, sz. 1924.
 N. L. – Nagy Lajos, Patakfalva, sz. 1910.

O. B. – Orbán Berta, Telekfalva (Teleac), sz. 1909.	S. N. V. – Simóné Nagy Vilma, Sükő, sz. 1909.
P. L. – Péter Lajos, Bikafalva, sz. 1903.	Sz. D. – Szász Dénes, Bikafalva, sz. 1916.
S. A. – Simó Albert, Sükő, sz. 1922.	T. Á. – Tóth Áron, Bikafalva, sz. 1905.
S. D. – Sándor Dezső, Kisgalambfalva (Porumbenii Mici)	T. M. – Tóth Mózes, Felsőboldogfalva, sz. 1904.
S. I. – Simó Irma, Sükő, sz. 1946.	T. M. – Tóth Mózes, Felsőboldogfalva, sz. 1904.
S. J. – Somorjai János, Patakfalva, sz. 1909.	T. P. – Tóth Piroska, Bikafalva, sz. 1936.
S. L. – Sánta Lajos, Patakfalva, sz. 1931.	V. S. – Vasas Sándor, Bikafalva, sz. 1921.

IRODALOM

- Ansel Éva 1978: *Történelem és alternatívák. A cselekvés válaszútjai*, Budapest.
- Cuisenier, Jean – Martine Segalen 1993: *Ethnologie de la France*, Paris.
- Dobos Ilona 1970: A történeti mondák rendszerezéséről, *Ethnographia* 81, 97–112.
- Erdélyi János 1847: Népdalköltészetünkről. Népdalok és mondák II, Pest, 371–478.
- Galuska Imre 1992: *Kesznyéteni népi elbeszélések*, Debrecen, KLTE, Néprajzi Tanszék.
- Gagy József 1991: Elbeszéléshagyomány a Sóvidéken, in Halász Péter szerk.: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 697–700.
- Katona Imre 1980: Parasztágunk történelemszemlélete, in Frank Tibor – Hoppál Mihály szerk.: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I*, Budapest, 242–254.
- Lengyel Dénes 1988: Történeti monda, in Vargyas Lajos főszerk.: *Magyar néprajz V: Magyar népköltészet*, Budapest, 148–166.
- Orbán Balázs 1868: *A Székelyföld leírása I*, Pest.
- Ujváry Zoltán 1991: Rákóczi-mondák a folklórban, in Ujváry Zoltán szerk.: *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére*, Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 443–448.

ÜBER DIE VOLKSTÜMLICHE GESCHICHTSANSCHAUUNG.

Die historischen Überlieferungen von Felsőboldogfalva
in der Zeit von Balázs Orbán (um 1860) und heute

GYÓZÓ ZSIGMOND

Ziel der folgenden Untersuchung ist der Vergleich der heutigen historischen Sagen eines siebenbürgischen Dorfes, der Gemeinde Felsőboldogfalva (Komitat Maros, das ehemalige Komitat Udvarhely, heute in Rumänien) und den Überlieferungen, die der Erforscher von Siebenbürgen, Balázs Orbán in seinem 1868 erschienenen Buch veröffentlichte. Es wird nicht nur den Spuren der Veränderungen in der Überlieferung nachgegangen, sondern auch die Auswirkungen des populären Buches von Orbán auf die mündliche Tradition untersucht.

Unter den 65 veröffentlichten Texten lassen sich neben den einfachen Aussagen (dite) Herkunfts-, Kriegs- und Heldensagen, sowie prähistorische und mit bestimmten Orten verbundene Sagen feststellen. In ihnen offenbart sich die Geschichtsauffassung der Einwohner, sie halten diese Geschichten für wahr. Im Vergleich zu den am Ende des vorigen Jahrhunderts publizierten Texten stehen die heutigen Fassungen viel näher zur Realität. Sie spielen eine bedeutende Rolle bei der Bewahrung, Aufrechterhaltung und Verstärkung des historischen Bewußtseins der Ungarn, insofern die heutige Jugend im Unterricht nur die rumänische Geschichte lernt.

In den stark lokal verbundenen Texten erscheint ältere und jüngste Vergangenheit miteinander verschmolzen. Infolge des spezifischen Zeitverständnisses stehen die weit und weniger weit zurückliegenden Geschehnisse ebenfalls gegenwartsnah da. Diese Tatsache weist darauf hin, daß die Erinnerung kein Selbstzweck sondern aus irgendeinem Grund immer aktuell ist. In den Überlieferungen kommt als Gedanke oft die Angst um die Freiheit vor, es sind aber kaum bemerkbare Spuren der Adelsfeindlichkeit zu finden.

Von den großen Gestalten der ungarischen Geschichte erscheinen in den Sagen Rákóczi Ferenc (Fürst von Siebenbürgen, Anführer des Freiheitskampfes gegen die Habsburger zwischen 1703 – 1711), König Matthias (15. Jahrhundert), Sándor Petőfi (Dichter des 19. Jahrhunderts), Attila und Buda (Hunnenkönig und sein Bruder) und Königin Elisabeth (die Frau von Franz Joseph I.) vor. (Die Aufzählung zeigt eine Reihenfolge aufgrund der Häufigkeit des Vorkommens.) Neben diesen Gestalten lernen wir auch lokale Helden kennen, die sowohl im Werk von Balázs Orbán als auch in den heutigen mündlichen Erzählungen als positive Figuren erscheinen. Die märchenhaften Züge der Texte aus dem vorigen Jahrhundert sind bis heute verblichen, für die neuen Texte ist eine Prägnanz und gewisse Wortkargheit charakteristisch. In der untersuchten Gemeinde ist aber eine reiche und farbenprächtige Glaubenswelt lebendig.

Das Bild der historischen Vergangenheit in den Sagen zeigt ein düsteres, dunkles, grausames Schicksal, in dem die Gemeinde oft äußeren Mächten ausgeliefert ist.

Die Kinder und Jugendlichen kennen diese historische Tradition kaum, sie lebt in der Welt der Erwachsenen, die sie pflegen und hochschätzen. Die Erinnerungen an die Weltkriege, an die Zeit der gewaltsamen Kollektivierung und an die Grausamkeiten der Ceauşescu-Ära erleben in unseren Tagen langsam die Umformung in Sagen und gehen damit in die historische Tradition ein.